

МАРГАРИТА БУЗАЛКОВСКА-АЛЕКСОВА

УДК 808.66-2:807-2

Филозофски факултет

Скопје

СЕМАНТИЧКИОТ ПАРАЛЕЛИЗАМ НА ПРИЛОЗИТЕ И ПРИДАВКИТЕ ОД ВРАТА И ПОЛЕ

Апстракт: 1. Преглед на формите и значењата од именките што значат врата, дом и поле во одделните индоевропски јазици.

2. Формите и значењата на прилозите изведени од овие именки во грчкиот, латинскиот, српскохрватскиот и македонскиот.

3. Формите и значењата на придавките изведени од овие прилози.

4. Паралелите покажуваат: а) семантичка блискост меѓу грчкиот, латинскиот, српскохрватскиот и македонскиот; б) семантичко-етимолошка блискост меѓу грчкиот и македонскиот: $\theta\upsilon\tau\alpha$, $\theta\upsilon\tau\alpha\zeta\epsilon$, $\theta\upsilon\tau\alpha\theta\epsilon\upsilon$, $\theta\upsilon\tau\alpha\iota\omicron\varsigma$: *двер, двор, надвор (= во странство), еднадвор (= од странство), надворешен (= странски)* и в) речиси семантичка идентичност меѓу српскохрватскиот и латинскиот: *ager, peregre, peregrī, peregrinus* : *polje, spolja, napolju, spoljni*, итн.

I. 1. Коренот **dhwēr*, **dhwōr*, **dhur*, **dhwŕ*, што значи „врата“, е добро документиран во индоевропските јазици¹ во именки, прилози, глаголи и како составен дел од сложенките.

Според документираните форми може да се види дека покрај коренската именка од консонантска основа, која првобитно била *plurale* или *duale tantum*, имало и многу стари именки, што биле формирани како \bar{o} и \bar{a} основи.

Така, во староиндискиот има ном.пл. *dvāraḥ*, акуз.пл. *durāḥ*, *dūraḥ* ном.дуал *dvarā(u)*, „врата“, покрај поново формираната \bar{o} -основа *dvarām* „врата“, како и во сложенките-сп. *śatā-dura-n.*, „место затворено со сто врати“.

Во авестискиот сп. акуз. синг. *dvarəm*, лок. *dvarə* „порта, двор“, а во ст. перс. *duvagaŷā*, што значи „на порта“.

Келтскиот го чува коренот во кумриската, ст. бретонската и корнвџел. именка *dor* < **dhurā*, ст. ир. *dorus* < **dhworās*,

¹ За примерите од индоевропските јазици сп. J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern 1959, 278f.; H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, s.v.; A. Ernout-A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue Latine*, Paris 1967, 246 s. Feist, *Etymologisches Wörterbuch der Gotischen Sprache*, mit einschluß der kringotischen und sonstiger gotischer sprachreste I, Halle 1920, 87 и др.

што значи „врата“; основата е потврдена и во гал. *doro*, ст. ир. *dor*, ст. корнвел. *darat*, сп. корнвел. *daras*, „врата“, брет. *dorojou*, дијал. *dorodou* < **dhworato-*, итн.

Во германскиот сп. ст. вис. герм. *turi*, „врата“, ст. норд. *dyrr* „отвор на вратата“, што е ж. род пл. < **dhur-es* (консонантска основа); основата е документирана во гот. *daúr*, ст. вис. герм. *tor*, англо-сакс. *dor* < **dhurom*, „врата“.

Во тохарскиот Б формата гласи *twere*, а во албанскиот *derë*, ж. род пл. *düer* < **dhwor-*, со истото значење.

Ерменскиот ја има именката *dur-k*, акуз. *z-durs* (< **ns*), „врата“, и *dr-and* < **dhur-andtā*, „праг од вратата“; сп. и *duñ* ген. *dran*, „врата, порта, двор“.

Во грчкиот се пази мошне старата именка *θαιρός*, „резе на вратата“, < **dhwr-yo-*; *o-* основата е документирана во *πρόθυρον* „преддворје, трем“, а *ā-* основата во именката *θύρῶν*, „врата“, главно употребена во пл. кај Хомер; сп. и *θύριον* „вратичка“, како и *θυρίς*, *-ίδος*, со истото значење, покрај тоа што значи и „прозорец“ и др.

Во латинскиот именката гласи *forēs* во пл. < **dhwor-* и значи „двокрилна врата“. Таа веројатно била претворена во *i-* основа од првобитната консонантска.

Литванскиот ги има формите *duris* (акуз. пл.) , *dūru* (ген. пл.), и старата именка *dūres* во ном. пл., подоцна премината во *i* основа; cf. ном. пл. *dūrys*, лет. *duris*, *durvis*, ст. прус. *dauris* (ж. род, пл.), „порти“, литв. *dvāras*, „двор на имотот“, наспроти глаголот *dverti*, „се отвора“.

Во старословенскиот² се чува именката *двѣрь*, ст. буг. *двери* (ж. р. пл.), макед. ж. р. *двер*, архаична форма, старата српскохрв. именка гласи *двѣр*, и дијалектно во пл. *двери*, „средна врата на олтарот“, словен. *durī*, „врата, порта“, рус. *дверь*, итн; сите овие форми потекнуваат од коренот **dhur/* **dhwr*; kogenot **dhwor* е потврден во ст. слов. *дворь*, „двор, дом“, сп. буг. *двор*, (м. р.), макед. *двор*, српскохрв. *двор*, (м. р.), „дворец, дом“, словен. *dvog*, рус. *двор*, именка од м. р., која покрај основното значење, „пространство земја околу домот, заградено со ограда или ѕид“, значи и „самостоен имот“; сп. и дијалектно рус. *двор*, „дом“.

2. Од бројните именки што значат „рамнина, поле“, предмет на нашата обработка ќе бидат две, што потекнуваат од два сосема различни корена: **aĝ-* и **p_el-*, **plā-*³.

² Sp. R. Trautmann, *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen 1970, 63; O. H. Трубачев, *Этимологический словарь славянских языков V*, Москва 1978, 171ff. i *Slovník Prasnŏwianŏski V - PAN*, Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdańsk-Lódź, 1984, 128ff.

³ V. J. Pokorny, *I EW*, 805f., *DELL*, 25; M. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка* (прев. O. H. Трубачев), Москва 1971, 307.; С. Младенов., *Этимологически и правописен речник на Българския книжовен език*, София 1941, 466.

а. Именката **aġros*, што е поврзана со коренот **aġ-* „оди, се движи“, (сп. и глаголот **aġō*), значи „пасиште“, т.е. „место на кое оди добитокот“. Таа е потврдена во голем број индоевропски јазици: во скр. гласи *ájrah* и значи „рамнина, полјана, поле“; грчката именка *ἀγρός* значи „поле“, „село (спротивставено на градот)“; во латинскиот и умбрискиот, *ager* „поле“, гот. *akrs*, ст. вис. герм. *ackar*, *ahhar*, ново вис. герм. *Acker*, *Acher* и англо-сакс. *oecer-* „површина земја што може да изора рало волови во еден ден“, ерм. *art*, „поле“, итн.

б. Коренот **p_el-plā-*, што значи „широк, рамен“, е исто така добро потврден во индоевропските јазици; сп. ерменската именка *hol* „земја, земјиште“, лат. прилог *palam* < **p_ela-* „отворено, јавно“, т.е., „на отворен, широк простор“. Во алб. е документирана придавката *sh-pal*, „очигледен, јавен“; во скр. формата гласи *lāthar* < **plā-* и значи „рамнина, простор“, бретон. *loer*, простирка“, лет. *ploti*, „распростира“. Во ст. словен. формите што се среќаваат се всушност главно поименичени придавки по потекло од **p_ol-yo-*, потврден, во српскохрв. *поље*, макед. *поле*, буг. *полѐ*, рус. прид. *полюй*, „отворен, празен, шуплив“, ст. ниско швед. имен., ж. р. *fala*, „рамнина, ливада“, ст. вис. герм. *feld*, „поле, земја“, англо-сакс. *feld* со истото значење и многу други.

II. 1. Прилозите од коренот **dhur*, што се всушност скаменети падежни форми од именката *θύρα* во грчкиот, не го означуваат она што е „на, кон вратата“, ами спротивно – она што е „надвор од вратата, надворешниот свет“. Ваквото значење е забележано во глосата на Хесихиј: *θύραδα ἔξω Ἀρχάδες*; истото значење го има и прилогот *θύραζε*: сп. φ 299: *τοὺς ἐξῆγε θύραζε τεθηπτότα ἤντε νεβρούς*: „Надвор ги извадил ниф, ко еленчиња вцашени сите (т.е.. Тројците што биле во реката Ксант, избежумени од Ахилеј); или Σ 446–448: ... *αὐτὰρ Ἀχαιοὺς Τρωῆες ἐπὶ πρύμνησιν ἐεῖλεον οὐδὲ θύραζε εἶων ἐξίειναι....*: „.....А Тројците зеле до бродојте да ги гонат Ахајците и не им даваат да излезат надвор (од бродовите)....“. Како што е очигледно, ваквото значење на прилогот во грчкиот е добро потврдено уште кај Хомер.

Етимолошко–семантичка паралела на грчкиот предлог *θύραζε* во латинскиот е предлогот *forās*. На пр., *exit forās*, (Plautus, *Amphytruo* 1, 2, 35, или: *quid tu forās egressa es*, (*ibid.* 5, 1, 28); и Terentius, *Adelphoe* 5, 8, 26: *uxor, vade foras, aut moribus utere nostris*: „жено, замини си, или постапувај по наши обичаи“! На овие форми во грчкиот и латинскиот им одговараат и ерменската *durs*, како и готската *faura–dauri*, што е превод за грчката именка *πλατεῖα* „пат, улица“, со значење што се развило од првобитното „надвор“; како што видовме погоре, ст. персискиот прилог *duvarayā* го запазил основното значење „на врата“.

Прилогот θύρασι, θύρησι, стар лок. пл. од именката θύρα, значи „во странство“, како што може да се види од следниве примери: ἡ δε ὀφέλεισις τίς θύρασι κειμένου; „а каква полза има од човек што живее во странство?“ (Σοφοκλῆς, *Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνός*, 401); исто така и кај Εὐριπίδης, *Ἠλέκτρα*, 1074: οὐδὲν γὰρ αὐτὴν δεῖ θύρασιν εὐπρεπὲς φαίνειν πρόσωπον ἢν τι μὴ ζητῆ κακόν, т. е. „таа воопшто не треба да си покажува убаво лице во странство, освен ако не бара некое зло“.

Во латинскиот исто така *foris* значи „надвор“; притоа, имаме примери за „надвор“ во потесна смисла, т. е., „надвор од домот“: *sinito ambulare, si foris, si intus volent.*: „нека престанат да шетаат, де надвор, де внатре“ (Plautus, *Captivi* 1, 2, 5); во поширока смисла, пак, прилогот значи „во странство“, спротивставен на *domus* во најширокото значење, „татковина“: *ita et domi dignitas et foris auctoritas retinebitur* (Cicero, *De S. R. Amerino*, 47, 136): „така ќе се сочува и достоинството во татковината и угледот во странство; или: *auxilium non petendum est foris* (Cic., *Tusc. disp* 3,36): „не треба да се бара помош однадвор“, т. е., „од странство“.

Од погоре споменативе примери видовме дека прилозите оформени од старата именка за „врата, дом“, добиле сосема различно значење: од „надвор од домот“, но во неговата непосредна близина, тоа се проширило до „надвор од предметите и појавите“, сè до „надвор од татковината“, т. е., „во туѓина, во странство“, како во грчкиот, така и во латинскиот.

Во грчкиот вакво значење имаат и прилозите θύρηφι и θύραθεν. Така, во χ 220 има: τὸ ε' ἔνδοθεν καὶ τὰ θύρηφι = *domi et foris*, „во земјата и во странство“. Исто така среќаваме и примери на поименичени прилози, така што оние што се „надвор, далеку“, се всушност „туѓинците, странците“, како што може да се види од следниве примери: Αἰσχύλος, *Ἐπὶ Θήβαις*, 68: εἰδὼς τὰ τῶν θύραθεν ἀβλαβῆς ἔση, ... а (ќе) знаеш дека си безбеден од туѓинците“. И 193–4: τὰ τῶν θύραθεν δ' ὡς ἀριστα ὀφέλλεται αὐτοὶ δ' ὑπ' αὐτῶν ἔνδοθεν πορθοῦμεθα, „така најдобро им користиме на непријателите (туѓинците), а си наштетуваме самите себеси“.

Уште во 15. век кај Хрватите се употребувал прилогот „надвор“ во значењето „надвор од домот“. Ова значење може да се види од следниве примери од литературниот јазик: „Ја сам с млађим братом у великом предсобљу, гдје се једе и пије и из којег се излази надвор“ (С. Крешиќ).

Во македонскиот, во преводот на Дамаскиноот од Григориј, епископ пелагониски и прилепски, споменик од 16. век, исто така на две места се споменува „надвор“⁴: на пр., во

⁴ Во врска со оваа употреба сп. П. Хр. Илиевски, *Некои лексички особености во македонскиот превод на Дамаскиноот*, во *Балканолошки лингвистички студии*, Скопје 1988, 289, 346.

словото за воскресението на Лазара, 1,59: „Марџа слоучи се надворъ“. Исто така прилогот често се среќава во народната поезија. Кај Ѓорѓи Пулевски се забележани стиховите: „излези, Маро, излези, излези надвор под тремот“. Кај Цепенков исто така имаме: „а друзите ќе излезат од куќа надвор“. Во песната „На чуждина“ од Р. Жинзифов исто така е употребено „надвор“, со значење „во близина на домот“: „надвор, в градина, под небо јасно“, итн.

Очигледно е дека во погорниве примери имаме етимолошко–семантичка паралела на употребата на прилогот „надвор“ во потесна смисла на зборот, т.е., надвор – надвор од домот, но во негова непосредна близина во старогрчкиот, латинскиот, кај хрватските писатели и во македонскиот.

Од друга страна, во македонскиот, како и во грчкиот и латинскиот, „надвор“ се употребува и во најширокото значење, т.е. „во странство“; така на пр., во говорниот често се среќава: „се врати во земјава, или сеуште си надвор?“, или: „нема потреба од мешање однадвор“, „не се допуштало мешање однадвор“, т.е. „од странство“ итн.

2. а. Покрај прилозите изведени од именките од коренот **dhwer*, **dhwor*, **dhur*, **dhwr*, што го имале значењето „надвор, во странство“, во грчкиот, латинскиот, кај хрватските писатели, македонскиот и други индоевропски јазици, во латинскиот се употребувал и прилогот формиран од именката *ager*, т.е., *peregre*, *peregrī*, што го имал истото значење. Така на пр., *qui peregre depugnavit* (Cicero), „што се борел во странство“, или: *peregre habitare* (Livius), „да живееш во странство“; *cum peregre venit* (Plautus), „кога стаса од странство“; или: *postquam peregre hinc eius pater abiit* (Plautus), „откако татко му одовде замина во странство“..., *peregrique et domi* (Plt.), „во странство и во татковината“.

б. Како семантичка паралела на латинскиот прилог *peregrī*, *peregre* во српскохрватскиот се употребува предлогот „напоље, напољу, споља“, што значи „надвор, нанадвор, однадвор“, но во непосредна близина на домот. Така на пр.: „Кад тетка провири напоље, њих ни једнога више нема“ (М. Лалиќ); исто така прилогот означува оддалечување од одредена средина: „Ако Срба морадне напоље, и он ќе“ (И. Секулиќ), или: „Киша се напољу пролила као из кабла“ (И. Дончевиќ). Со значењето „однадвор“, т.е. „од надворешната страна“, се употребува прилогот „споља“: „Споља врата провале и у собу нахрупџе“ (Ј. Јурковиќ).

Погорниве примери ја потврдуваат семантичката блискост на предлозите изведени од именки што значат „рамнина, поле“, во латинскиот и српско–хрватскиот, иако во српскохрватскиот значењето на предлогот е ограничено на непосредната близина од домот, итн.

III. 1. Мошне е интересно да се одбележи дека во микенскиот грчки, на досега откриениот материјал не се со сигурност потврдени ни именски, ни прилошки форми од коренот * *dhwēr*, * *dhwōr*, * *dhur*, * *dhwr*. Од крајот на тринаесеттиот век п.н.е. датира името на занимање *o-pi-tu-ra-jo*, што по форма е веројатно сложена поименичена придавка од *o-pi-* и *-tu-ra-jo*, што не е документирана ни кај Хомер ни во похомерскиот грчки како сложена придавка. Се смета дека таа е име на занимање, аналогно на *o-pi-su-ko*, *o-pi-ka-pe-e-we*, *o-pi-te-u-ke-u*. Се среќава само еднаш, на пилската плочка *Fn 187* и се мисли дека значи „вратар, оној што е одговорен за портата“; се претполага дека всушност се работи за вратарот на светилиштето од врховното женско божество на Микенците, *po-ti-li-ja*, т.е. Πότνια, во местото *U-po-jo*⁵.

Ако се специјалистите микенолози во право, формата покажува поголема семантичка блискост со персискиот, односно со помикенскиот грчки, како што ќе видиме од подолниве примери.

Во помикенскиот грчки често се употребува поменичената придавка *θυραῖος*, што значи „странец, туѓинец“; сп. во *Χοηφόροι*, (*Αἰσχύλος*), 115: *μύμνησ' Ὀρέστου καὶ θυραῖός ἐσθ' ὄμωσ*, т.е., „спомни си на Ореста, иако е во странство“; или: *Εὐριπίδης*, *Ἰππόλυτος Στεφανηφόρος* 407–8:... *ὡς ὄλοιτο παγκάμωσ ἦτις πρὸς ἄνδρας ἤρξατ' αἰσχύνειν λέχη πρῶτη θυραίουσ*: „проклета да е онаа што прва почна да срамоти легло со туѓи мажи“.

Етимолошко–семантичката паралела кај хрватските писатели гласи „*надворан*–а“, како на пр.: „Још мамуран отворио је тешко *надворна* врата и загазио у снијег до појаса“ (И. Г. Ковачиќ). Исто така се употребува и „*надворњи*“: „*надворње* лице“, „*надворње* одношење“, итн.

Во македонскиот, покрај значењето блиско до горниве примери– на поблиска оддалеченост: „*надворешен* член“ и др., значењето е проширено исто како кај предлозите од истиот корен: „*министерство за надворешни работи*“, т.е. за односи со странство. Кај К. Мисирков, („*За Македонските работи*“), се среќава „*надворешнијо* свет“, спротивставен на „самите Македонци“, итн.

2. За разлика од погоре споменатава употреба во српскохрватскиот и македонскиот, што покажува етимолошко–семантичка блискост меѓу грчкиот, српскохрватскиот и македонскиот, во српскохрватскиот се забележува уште една употреба што укажува на поголема близина меѓу српскохрватскиот и латинскиот јазик: кај придавката изведена од

⁵ За употребата и значењето на зборот, сп. А. Furumark, *Eranos* 52(1954), 35; *Documents*², 402, М. Lindgren, *The People of Pylos*, Uppsala, 1973, II, 108; J. Chadwick, *Mycenaean te-ko-to-na-pe*, SMEA4, 1967, 29f. и др.

прилогот, односно од именката за поле: *peregrina navis*, „странски кораб“, *peregrini atque advenae*, „туѓинци и дојденци“. *Praetor peregrinus* во Рим, семантички е близок до „министар спољних послова“, т.е., тоа е лицето што е одговорно за врските со странците.

Од обработката на овој материјал, може да се заклучи дека во грчкиот, латинскиот, македонскиот и делумно српскохрватскиот од една страна, се развила етимолошко-семантичката паралела врата, дом → надвор (одделно од домот, но во негова непосредна близина), до надвор = „во странство“, однадвор = од странство, надворешен = странски и странец, итн. Значењето „во странство, странски, туѓинец“, е заедничко за грчкиот, латинскиот и македонскиот⁶.

Од друга страна, семантичкиот развој од поле до странство, странски, странец, важи за латинскиот и српскохрватскиот.

Така, два сосема различни збора – *двер*, *двор*, со првобитно значење на *врата*, *дом* (со околината) и *поле*, послужиле како основа за прилози и придавки со исто значење – во странство, од странство, странски, странец итн.

SUMMARY

Margarita Buzalkovska Aleksova: SEMANTIC PARALLELISM OF ADVERBS AND ADJECTIVES MADE FROM NOUNS OF DOOR AND FIELD

The meaning of the noun „door, courtyard, home“, from the root * *dhwēr-/dhwōr-/dhur-/dhwr-* is well known in the Indo-European languages.

There are two Indo-European nouns for „field, plain, valley“: **aġros* and the nouns developed from the root * *p_e/p_o-*:

The adverbs of direction, place, origin, that actually are petrified case forms of these nouns, do not mean „towards/at/of the door, courtyard, home, or the field“, but on the contrary – the semantic development was leading to the meaning of „far away from the door, courtyard, home, field“.

Such development is specific for the adjectives derived from the adverbs or nouns, as well.

The analysis of the semantic parallels in ancient Greek, Latin, Serbo-Croatian and Macedonian shows nearly identical closeness between Greek and Macedonian: *θύρα* → *θύραζε* – *θύραθεν* – „abroad“ → *θυραῖος* „foreigner“: *dver*, *dvor* → *nadvor* („abroad“ → *nadvorešen* (foreigner) etc. On the other side, the semantic closeness is shown between Latin and Serbo-croatian: *ager* → *peregrī*, *peregre* („abroad“) → *peregrinus* („from abroad, foreigner“): *polje* → *spolja*, *napolju* – („abroad“) → *spoljni* („from abroad, foreigner“).

⁶ За социјалниот аспект на значењето на зборот, сп. E. Benveniste, *Indo-European Language and Society*, (translated by Elizabeth Palmer), London 1973, 254ff.